

==== Máthé Áron =====

/// A kommunista szervezésű polgár- őrségek mint a „demokratikus” rendőrség előfutárai¹

1944 végétől a Vörös Hadsereg által uralt területeken kulcskérdésnek számított a stabil rendfenntartó erők megszervezése. Az ideiglenes karhatalmi egységeket elsősorban helybeli, „baloldalinak” minősített lakosokból állították fel. Hogy ki a baloldali, arra nézve láthattuk, hogy néha egészen gyenge lábakon álló meghatározások születtek. Nem egy esetben vélhetően csak településen belüli személyes viszonyrendszernek köszönhetően lett valakiből „baloldali” vagy „fasiszta”, az előbbi esetben a sógorság-komaság, az utóbbiban pedig a haragosok pozíciója dönthetett. Mindez elsősorban a kisebb településekre, kisvárosokra volt jellemző.

A nagyvárosok tekintetében izgalmas Szeged példája, nem utolsósorban, ami a baloldaliság kérdését illeti. A város szovjetek általi elfoglalásának évfordulóján a kommunista párt helyi lapja, a *Délmagyarország* cikket közölt az 1944. októberi eseményekről. *„A város vezetőségének néhány tagja és a szegedi közélet több szereplője október 8-án délelőtt jött össze először a városháza légópincéjében, hogy felkészüljön az elkövetkezendő napokra. [...] A városháza pincéjében tanácskozók rögtön átlátták, hogy elsősorban rendfenntartó karhatalomra van szükség. Akadtak is férfiak Komócsin Illés és Fodor Imre elvtársak személyében, akik megbízható emberekből, főképpen építőmunkásokból és az ittmaradt, meg a környékből hazatért munkaszolgálatosokból polgárőrséget szerveztek. A polgárőrség még vasárnap délután megalakult, egyelőre csak 30 taggal, elég gyatrán felfegyverezve, mert a löfegyvereket a kivonuló rendőrség és katonaság mind magával vitte.”*² A beszámoló az időpontok tekintetében némileg zavarba ejtő, mivel Szegeden ekkor még harcok folytak, és a város csak október 11-én került a szovjetek ellenőrzése alá. A harcok lezárulásának negyedszázados évfordulóján Vas Zoltán, az akkoriban már kalandos életutat maga mögött tudó korábbi vezető kommunista politikus szinte hazafias hangon szól visszaemlékezésében:

1 == A tanulmány első részét lásd Máthé, 2019.

2 == *Délmagyarország*, 1945, 2.

„Bizonyos mértékig nem is volt kommunista uralom akkor a városban, hanem valami rablóvezérnek rövid életű uralma, aki tudott oroszul, s ő kaparintotta kezébe a politikai hatalmat. Ezért nekem úgyszólván fegyverrel kellett kivernem a városházáról. De nemcsak ez volt a probléma, hanem a gazdátlanság következtében a magukat szerb partizánoknak nevező magyarok is el akarták foglalni a felszabadult Szegedet. A város szovjet katonai parancsnoka tájékozatlan volt ebben az ügyben, de én erélyesen közbeléptem, hogy Szeged nem Jugoszlávia területe, erre semmiféle döntés nincs, mi magyar kommunisták intézzük a mi hazánk sorsát, így Szegedét is.”³ A jugoszláv partizánok betörései azonban csak az új honvédség megjelenésével szűntek meg.⁴

A munkaszolgálatos század kérdése egy további – a kommunistákkal együttműködő – visszaemlékezőnél is felbukkan. Pálffy György 1944-ben városi tanácsnok volt, aki a szovjet parancsnokságot fehér zászlóval kereste fel, és mintegy jelképesen átadta a várost. Erre válaszul a szovjetek átmenetileg őt tették meg polgármesternek.⁵ A negyedszázados jubileum idején így írt erről: „A Szeged lövetése utáni fél órában [1944. október 10-én hajnali 5 után] városszerte elkezdődött a fosztogatás. A gettót, a különböző gazdátlan boltokat feltörték, az árukat hordták ki. A városháza pincéjében elhelyezett zsidó munkásszázadot kértem meg a rend helyreállítására. A zsidó munkásszázadot úgy mentettem be a városháza légópincéjébe. Ez a század a bombakárók és egyéb sürgős romok eltakarítása végett tartózkodott Szegeden, de a város kiürítésekor, 8-án, már parancsuk volt a továbbvonulásra. Én akkor betessékeltem őket ide a pincébe. Így maradtak itthon. De voltak lenn a pincében olyan emberek is, akikről nem tudtam, kicsodák. Szegediek voltak, akik féltek, akárcsak mi, s odabújtak közénk.”⁶

A valóság a fent idézett visszaemlékezésekkel szemben az volt, hogy a szovjetek felhatalmazását polgárőrség létrehozására Diczfalussy Ferenc nyugalmazott honvéd alezredes kapta meg.⁷ Egy október 18-ára datált jelentés szerint a polgárőrség parancsnoka Bokor Antal volt, „aki most kéri felvételét a [kommunista] pártba”, helyettese pedig Komócsin Illés. A kommunisták jelentése ekképpen folytatódik: „A Városházán a Rendőrségi Ötös Bizottság, tagjai: Diczfalussy Ferenc, a Polgárőrség főfelügyelője (nem párttag, de velünk eddig kifogástalanul működött együtt), Bokor Antal, Sztanykowszky Tibor, Komócsin Illés és Csűri József, utóbbi párttag [Sztanykowszky és Komócsin is az volt], a politikai nyomozócsoport egyik alcsoport-vezetője. A Rendőrségi Ötös Bizottság kezében összpontosul a közigazgatási, politikai és bűnügyek intézése Szegeden és környékén. Határozataikról írásbeli jelentésekben számol-

3 = = Vas, 1969.

4 = = Kanyó, 1992.

5 = = 1944. október 11–17. között volt Pálffy György a polgármester, ekkor a szovjetek Valentiny Ágostont, a tekintélyes szociáldemokrata vezetőt (a későbbi igazságügy-minisztert) bízták meg a polgármesteri teendőik ellátásával, és Pálffy polgármester-helyettes lett. Lásd Tamasi, 2004: 46.

6 = = Pálffy, 1969: 5.

7 = = Több erre vonatkozó dokumentumot is idéz Krahulcsán, 2007.

*nak be a különbeni állandó értekezésünk mellett is pártunk vezetőségének, azonkívül úgy a Rendőrségi Ötös Bizottság, mint a városházi kommunista csoport is egy-egy taggal képviselteti magát minden vezetőségi ülésen. A politikai nyomozócsoport tagjai valamennyien régi, kipróbált kommunisták, míg a bűnügyi csoport és a polgárőrség inkább szervezett munkásokból rekrutálódik.*⁸

A rendőrséggé való átalakulásra csak az új évben került sor, hiszen 1945. január 31-én még a szegedi polgárőrség bizalmi testületének vezetősége határozatot fogalmazott meg a Vörös Hadsereg által nyomtatott hadipengő elfogadásának ügyében, s azt eljuttatta a polgárőrség főfelügyelőjéhez.⁹ Ekkorra azonban a polgárőrség már feltehetően részt vett a németnek nyilvánított személyek elhurcolásában. Erről, a fegyveres policocok kérdéséről szól a szegedi polgármester 1945. január 4-i átirata a helyi Nemzeti Bizottsághoz a német nevű lakosok összeírása tárgyában. Eszerint *„az Orosz Katonai Városparancsnokság által 1945. január 2-án kiadott parancs szerint mindenki németnek tekintendő, akinek német neve van, tekintet nélkül állampolgárságára és arra, hogy hol született. Ezekről a város hatóságának jegyzéket kell készítenie és azt a Városparancsnokságnak átadni. A Város hatósága a parancs végrehajtása céljából a polgárőrség parancsnokát kereste meg.*¹⁰ Bognár Zalán összefoglaló könyvében közölt hatalmas áttekintő táblázat alapján Szeged városából 1944. december 31. és 1945. január 16. között összesen 50 főt hurcoltak el; az egyébként más helységekhez képest nem nagy volumenű akcióban a polgárőrség is részt vehetett.¹¹

Jóllehet, nincs mindenhol adat arra, hogy a málenkij robotra hurcolásban közreműködtek volna ezek a karhatalmi osztagok, de más jellegű túlkapásokat említenek a források. A Szeged melletti Mórahalom polgárőrségének vezetője először a kommunista Vaszkó Elek, helyettese pedig a szintén kommunista Papdi Pál lett.¹² Kanyó Ferenc, a térség történetének kutatója erről így ír: *„Szeged város példája segítette a polgárőrség megszervezését. Mórahalmon 1944 novemberében hívták életre. Parancsnoka Vaszkó Elek, helyettese Papdi Pál (mindketten MKP tagok), létszáma hamarosan elérte a 31 főt [...] A túlszerveződésen kívül hibák is jelentkeztek, pl. részrehajlás a közmunka (>robot<) igénybevételénél. 1945 nyarán belügyminiszteri rendeletre a polgárőrsegeket feloszlatták és a belügyminiszter alá rendelve megszervezték a rendőrséget. A rendőrőrs Mórahalmon működött, parancsnoka Vaszkó Elek, helyettese Papdi Pál maradt. Őt túlkapásai miatt Vaszkó hamarosan leszerelte.*¹³ Kérdéses, hogy az említett „robot” jelenthette akár szovjet fogságba való elhurcolást is.

8 = Gaál, 1970: 162.

9 = Huszka–Nagy, 1988: 345, 364.

10 = L. Balogh, 2015: 131.

11 = Bognár, 2018: 821.

12 = Papdi Pál (1899–1983): kommunista politikus, a Szocialista Hazáért érdemrend kitüntetettje. Papdit levéltári forrásra hivatkozva nevezi a polgárőrség vezetőjének egy tanulmány: Balázs, 1987: 345.

13 = Kanyó, 1992.

Szintén Szegedhez – és a túlkapásokhoz – kapcsolódik az említett Sztanykovszky Tibor esete. Eleinte a szegedi kommunista csoport megbízásából, mint párttag és mint a közrendészet vezetője, a polgárőrségnél kezdte újra a pályafutását. Sztanykovszky életútjának korábbi szakasza is tanulságos. 1918. október 31-én részt vett Tisza István meggyilkolásában, pontosabban szólva, biztosította társai tevékenységét. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Őrségnél teljesített szolgálatot. A kom-mün összeomlása után letartóztatták, és bíróság elé került a Tisza-gyilkosság miatt. Bűnrészessége miatt első fokon halálra ítélték, amit másodfokon 18 évre enyhítettek. 1937-ben szabadult, és a Szeged melletti Újszõregeen kezdett el gazdálkodni. 1938-ban belépett a Nyilaskeresztes Pártba is.¹⁴ Ekkoriban még a lapok is foglalkoztak az életével.¹⁵ Nevet is változtatott – Zemplényi Tibor lett –, de 1944 októberétől már újra régi nevén a szegedi kommunista csoport tagja volt. Ezt követően nevezték ki 1944. november 3-án a szegedi közrendészet vezetőjének. Ehhez kapcsolódott Sztanykovszky első botránya. Gaál Endre történész helytörténeti munkájában ezt írta: „*A kommunisták vezetésével a felszabadulás napjaiban megszervezett polgárőrség, majd ennek átszervezése után kialakult szegedi rendőrség csakhamar megkezdte a helyi nyilasfront felgöngyölítését.*”¹⁶ Mit jelentett ez valójában? Révai József és Gerő Ernő november 19-én elmondott beszédei után került sor arra, hogy megkezdjék az „antifasiszta” harcot. November 23-án Sztanykovszky már elégedetten jegyezte meg a *Délmagyarországnak* adott interjújában, hogy 22 személyt már internáltak. Sztanykovszky „*a továbbiakban elmondotta, hogy a nyilaskeresztes pártok felszámolása első-sorban abba az akadályba ütközött, hogy a vezetőemberek a felelősségre vonás elõl megszöktek még az orosz hadsereg bevonulása elõtt. — Most az a helyzet, hogy végte-lenül nagyszámú jelentéktelen emberrõl van szó mint olyanokból [sic!], akik a letar-tóztatásoknál számbajöhetnek. Legokosabb volna egész Szegedet hatalmas drótkerítés-sel körülvenni s csak azokat engedni ki ebbõl az internáló táborból, akik kellõképpen igazolják magukat! — mondotta a közrendészet vezetője.*”¹⁷ Kitért a botrány, és két nappal később a kommunista párt kénytelen volt szintén a *Délmagyarország* hasáb-jain elhatárolódní Sztanykovszky kijelentéseitõl. A pártvezetõség aláírással megjelent nyilatkozatban leszõgezték: nem azonosítják magukat Sztanykovszkynak azzal a fe-nyegetésével, mely szerint a helyszínen fogják agyonlõni azt, aki a kommunista párt plakátjait letépi, és nem azonosítják magukat azzal az ötlettel sem, hogy a legjobb lenne egész Szegedet szõgesdróttal körülvenni és csak azt engedni ki, aki igazolja magát. „*A pártvezetõség visszautasítja azt a gyanúsítást, mintha csak kivételképp volna található a városban olyan, aki sem nyilas. Az ilyen felelõtlen kijelentések alkalma-*

14 = = Komjáthy, 1986: 308.

15 = = Péter, 1979.

16 = = Gaál, 1957: 4–6, 17.

17 = = A rendõrhatóság elkezdte a tisztogatást (n. n.). *Délmagyarország*, 1944. november 23. 3.

sak arra, hogy kompromittálják a szegedi hazafiak harcát a nyilas banditák ellen, melynél a Kommunista Párt a szegedi dolgozó nép cselekvő segítségére számít.”¹⁸

Talán ezeknek a botrányos kijelentéseknek is köszönhető, hogy Sztanykovszkyt a szegedi közrendészet vezetése helyett a Szegedhez közel eső kiskundorozsmai járás rendőrkapitányi posztjára tették át. Ebből a tisztségéből hamarosan leváltották hivatali visszaélések és hatalmaskodások miatt. „Az egykori szegedi diák, a később a Rajk-pörben kivégzett Szebenyi Endre belügyi államtitkár jött le Szegedre kivizsgálni Sztanykovszky viselt dolgait. A leváltott kapitányt bilincsbe verve vitték Szebenyi elé.”¹⁹ Kegyeszvetten a Dunántúlra küldték, ahol a németek kitelepítésében vett részt. Kiszorult a hatalmat kézben tartó kommunisták köréből, és amikor kiderült nyilas párttagsága, rövid időre internálták.²⁰ 1947-ben még interjú adott a *Képes Figyelő*-nek, a Tisza-gyilkosság miatti ítéletének megsemmisítése és jogi rehabilitációja okán.²¹ Később, 1956 után pártvonalon is rehabilitálták, majd 1963-ban felemelték a nyugdíját.²² A történetből jelen esetben két motívum érdekes: az első a kommunistából nyilassá, majd nyilassból ismét kommunistába váltó politikai pályakép, illetve az átmeneti, zavaros időszakban hatalmaskodó kommunista rendőrkapitány figurája.

= = = A kommunista párt harca az ideiglenes karhatalmi osztagok irányításáért

A front átvonulását közvetlenül követő időszakban érthetően nagy volt a zűrzavar. Kádár Jánost, a kommunista párt egyik fiatal vezetőjét 1945. január 23-án neveztek ki budapesti rendőrfőkapitány-helyettesnek. Szigorúan bizalmas jelentésében a következőket írta: „Minden nehézség ellenére már közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása után megkezdődött a nemzetőrség szervezése [...] A munka rendkívül nehéz volt, az orosz hatóságok a kapitányságokról, a laktanyákból vitték el a rendőröket. A naponta szolgálatba induló rendőröknek alig 50%-a érte el szolgálati helyét. A rendőrök elvitele olyan mértékűt öltött, hogy jelenleg 2 000–3 000 főnyi rendőrtiszt és legénység van fogolytáborban. Az orosz parancsnokságok, főleg eleinte, igen nagy nehézséget okoztak és okoznak munkákban. A megalakult rendőrségeket és főkapitányságokat megrohanták az NKVD szervei és állandó jelenlétükkel és olyan kívánságaikkal, melyeket teljesíteni nem tudunk, az időnk jelentős részét elvonják és munkánkat bénítják.” Gyaníthatjuk, hogy e kívánságok között szerepelt az elhurcolásokhoz kapcsolódó feladatok végrehajtása is. Kádár így folytatta: „Növelte a zavart az is, hogy több helyen nem egy, hanem több rendőrség alakult. Sőt, volt rá eset, hogy ugyanazon

18 = = Pártvezetőség: Nyilatkozat. *Délmagyarország*, 1944, november 26. 2.

19 = = Péter, 2006: 36.

20 = = Pölöskei, 1998.

21 = = Palásti, 1947: 9.

22 = = Vincze, 2009.

kapitányságon ketten is működtek, mint rendőrkapitányok. Ennek oka néhol a politikai pártok, másutt a tájékozatlan szovjet parancsnokságoknak a helyzettel nem számoló intézkedése volt. [...] Meg kell említenem az illegális rendőrségek működését is: így a »Magyar GPU«, a »Miklós-gárda« és a »Szociáldemokrata Belbiztonsági Szervezet«-et. Felszámolásuk részben megtörtént, részben folyamatban van.”²³ Ezt megerősítette Andreánszky István miniszteri osztálytanácsos is: „A rendőri állapotok Budapesten ziláltak, csaknem anarchikus állapotok vannak Pesten ezen a téren. Ötféle, egymástól különálló, teljesen jogtalanul működő nyomozó szerv működik Pesten. Külön rendőrsége van a csehszlovák nemzeti karszalagot viselő, Budapesten élő csehszlovákoknak, akik ez ideig magyaroknak vallották magukat. Ez a szerv is előállít, házkutatást tart, letartóztat. A Szociáldemokrata Párt rendező gárdája, az R. G. piros karszalagos, børsapkás csoportja, valamint a kommunisták külön politikai nyomozó csoportja tevékenykedik a fővárosban csaknem teljesen önállóan.”²⁴

A Szegedi Népkarant című újságban október 19-én megjelent egy írás, amelyben többek között az áll, hogy „csak hatósági közegek viselhetnek karszalagot. A hatóságok tudomására jutott, hogy sokan illetéktelenül viselik a különböző karszalagokat s ezzel hatósági közegeknek tüntetik fel magukat. A mai naptól kezdve a polgárőrség szigorúan igazoltatja mindazokat, akik karszalagot viselnek. Ha kitűnik, hogy valaki jogtalanul visel karszalagot, azokat azonnal előállítják és szigorú eljárást indítanak ellene.”²⁵ Ezt egyébként ki is kellett plakátolni Szeged mellett Debrecenben is. Az, hogy ki visel és ki viselhet karszalagot, ki lehet „police”, a kommunista pártot elsősorban a monopolhelyzet biztosítása szempontjából érdekelte. Nem haboztak saját hatáskörben polgárőröket kinevezni, illetve rendőri karszalagot ölteni, ha úgy kívánta a helyi kommunista csoport érdeke.

Szentesen például 1944. október 13-tól egy volt rendőrnyomozót, Lakos Józsefet neveztek ki a szovjet hatóságok rendőrkapitánynak. Lakos jó szakember volt, de nem kommunista érzelmű. Az állomány összetétele azonban – nem véletlenül – a kommunista párt számára kedvezően alakult. Ennek köszönhetően rövid időn belül úgy tűnt, mintha a városban nem is lett volna rendőrkapitány. Több olyan nyomozó is volt, akiket rovott múltjuk ellenére az MKP nevezett ki a kapitánysághoz, a rendőrkapitány tudta nélkül! Mindennapossá váltak az elhurcolások, illetve megindultak a városi és a járási szerveknél a leváltások, a kádercserék. A helyi Demokratikus Ifjúsági Szövetséggel, a kommunista párt ifjúsági szervezetével a rendőrség közösen „védőgárdát” alakított a feketézők ellen. A nem kommunista Lakos József rendőrkapitányt végül 1945 márciusában saját beosztottai tartóztatták le, majd kínzások és hosszú fogság után egy évvel később a kórházban brutálisan meggyilkol-

23 = = Krahulcsán–Müller, 2009: 81–83.

24 = = Idézi Palasik, 1999: 76.

25 = = Idézi Kovács, 1983: 40.

ták.²⁶ A gyilkosságot a helyi kommunista vezető Dadi Imre utasítására a kommunista R-gárdisták követték el.

Kiskunfélegyházán viszont az egyik polgárőr csoport fegyveres összetűzésbe keveredett a szovjetekkel. A még csak botokkal felszerelt rendőrség első parancsnoka Tulit Péter lett, aki a kiürítési parancsot követően az Állami Tanítóképző Intézet tanárai közül egyedül maradt a városban.²⁷ A később legendás hírűvé vált testnevelő tanár azonban túl becsületes lehetett erre a posztra, ezért leváltották. 1944. december 4-én már mint az városi főgimnázium új igazgatója indította el a tanévet. 1944. december 18-án az ideiglenes városi tanács és a Vörös Hadsereg kiskunfélegyházi katonai parancsnoka új rendőrkapitányt nevezett ki: Barta Károly ács mestert, aki 1919-es veterán kommunista volt. A rendőrség szovjet ellenőrzés mellett és a kommunista párt titkárainak irányítása alatt működött. Az egész járásban 140 rendőr volt, ebből a városban 40 fő, a városi külterületeken, vagyis a tanyavilágban 24 fő tevékenykedett.²⁸ Jóllehet arra nincs adat, hogy közreműködtek volna az elhurcolásokban, mégsem lehet kizárni ezt a lehetőséget, hiszen a szovjet hirdetmény szövegében a rendőrséget adták meg gyülekezési pontként a munkára behívottak számára. Általánossá vált a „robot” jelensége, amely a szovjetek számára a közelben végzendő földmunkát jelentette (pl. az alpári úti reptéren). Néhány esetben innen is internáltakat vittek el jóvátételi munkára, vagyis haza sem engedték a robotra kényszerített férfiakat.²⁹ Még december 18. előtt a rendőrség parancsnokaként egy „régí alhadnagyot” is említenek a források, akinek legfőbb tevékenysége abban merült ki, hogy elegendő munkaerőt hajtson fel a szovjet hadsereg számára helyben végzendő munkára.³⁰ Ez naponta akár 800 főt is jelenthetett! A város külterületén egy nem kommunista, önvédelmi jellegű polgárőr csoport is működött. Ez az egység azonban nem tévesztendő össze azzal a nemzetőr alakulattal, amelynek létrehozása még az uralomváltás előtti időszakhoz köthető.

Lakatos Géza miniszterelnök 1944. szeptember 22-én kelt 3.430/1944. M. E. számú rendelete (kihirdették: szeptember 26.) alapján felállították a Nemzetőrséget. Feltehetően erre hivatkozva október 12-én Kiskunfélegyháza polgármestere a következő határozatot adta ki: „*A kapott utasítás folytán a polgárőrség felállítását elrendelem.*” Az egységet négy, 50–50 fővel működő századra méretezték, a parancsnoki teendőkkel vitéz Vedres László nyugalmazott ezredest bízták meg. Elvileg minden polgárőrt nemzetiszínű szalaggal és igazolvánnyal láttak el, „*felírással és sorszámmal a karszalagon és az azonossági száminál az igazolványokon.*”³¹ 1944. október 17-én csaknem 300 taggal kezdte meg a tevékenységét a polgárőr egység – amelyet egyéb-

26 = = Krahulcsán–Müller, 2009: 244., 119. lábjegyzet.

27 = = Hajagos, 2017: 18.

28 = = Uo. 30.

29 = = Uo. 44–47.

30 = = Orgoványi, 2014: 6.

31 = = Szabó S., 1971: 455–456.

ként hivatalosan a Nemzetőrséghez kell sorolnunk, ezért ettől kezdve „nemzetőr-ként” azonosítjuk őket. Jóllehet a fegyverekkel való ellátás folyamatos volt, sokan fegyvertelenül teljesítettek szolgálatot. A rendőrséget ezekkel a nemzetőrökkel erősítették meg, minden éjszaka 60 fegyveres nemzetőr teljesített 5 fős járőrökben szolgálatot. A pálosszentkúti kolostor házfőnöke, Bolyós Ákos visszaemlékezési szerint október 23-án, miközben Budapest felé menekült a szovjetek elől, Jakabszállás környékén találkozott a pálosszentkúti „hős védőkkel”. Elgondolkodtató ez a megjegyzés. Vajon a kiskunfélegyházi tanyavilághoz tartozó Pálosszentkút környékéről is lehettek ennek a nemzetőr egységnek tagjai, akik a szovjetekkel szembeni front-harcot is megkísérelték – vagy ide osztották be őket?³² Nem tudunk biztosat, ahogyan a kiskunfélegyházi nemzetőr századok sorsáról sem. Kicsit előreugorva az időben, 1947-ben a *Szentesi Lapok* szenzációs címlappal jelent meg. A bombasztikus hír így hangzott: „Sulyokpárti új fasisztákat tartóztattak le és internáltak Sándorfalván”. A cikk – már-már riport – a szerint „*hosszabb idő óta állandó rettegésben tartották a sándorfalvai volt nyilas csendőrök, B-listás tisztek és közalkalmazottakból alakult Szabadság Párt a helyi és környékbeli baloldali érzelmű lakosságot*”. Arról is értesülhetünk, miszerint a harciasabb szabadságpárti tagok megpróbálták kiszabadítani a lefogottakat. Vajon volt-e bármi alapja ennek a híradásnak azon túl, hogy a Szabadság Párt helyi szervezői járták a vidéket? Lehet, hogy arról volt szó, hogy az egykori nemzetőr századok vezetői és legénységének egy része egymásra találva, valamiféle szervezetet hozott volna létre a dél-alföldi tanyavilágban?

Egyes kutatók szerves összefüggést tételeznek fel az uralomváltás előtt, majd után létrejött helyi nemzetőr és polgárőr egységek között: „*A két különböző időpontban és céllal létrejött szervezet között lehetett kapcsolat.*”³³ Az új önvédelmi polgárőrség létrehozását a szovjetek szinte a tatárdúláshoz hasonlítható tevékenysége indokolta.

A Kiskunfélegyháza környéki tanyavilágban a nyári, kora őszi harcokban kimerült szovjet katonák valósággal rávetették magukat a számukra bőségszarut jelentő Duna-Tisza közére. A leharcolt, fegyelmezetlen állományból nagyon sokan dezertáltak és saját szakállukra fosztogatták a tanyákat. A minőségi élelmiszerek mellett elsősorban a nők és a nagy mennyiségű homoki bor jelentette a fő vonzerőt. A dezertőrök mellett a Budapest ostromára készülődő szovjet csapatok jelenléte is valóságos elemi csapást jelentett a lakosság, elsősorban a tanyasi gazdák családjai számára. A rablás, a kínzás, a nemi erőszak tömegessé és mindennapossá vált, s ehhez járultak még a gyilkosságok is. A tanyavilágban jószerivel az egyetlen biztos pontot a pálosszentkúti kolostor és az ott maradt karizmatikus szerzetes, Vezér Ferenc jelentette.³⁴ Ebben a helyzetben került sor az önvédelmi egységek létrehozására. Az 1951-es kon-

32 == P. Bolyóst idézi és a kérdést részletezi: Kárpáti, 2010.

33 == Bertalan, 2016: 87.

34 == Pálosszentkút ma Petőfiszállás település része.

cepciós eljárás szerint Vezér Ferenc 1944-től „kulákokból és más népellenes elemekből terroralakulatot” szervezett. *Felbujtása nyomán csoportjának tagjai több szovjet katonát meggyilkoltak, sőt maga Vezér is szívesen „járt bandája tagjaival, mint vallotta: »oroslánvadászatra« a pálosszentkúti tanyavilágban. A gyilkosságok közül egyet személyesen hajtott végre: 1944. december 3-án egy szovjet katonát orvul lelőtt.*” A valóság a koncepciós per állításaival szemben az volt, hogy a kecskeméti rendőrkapitányság kezdeményezte a polgárőrség felállítását, és ennek vezetőjéül kérték fel Vezér Ferencet. Ezt a per során tanúvallomások igazolták.³⁵ A helyzet ugyanis Kecskeméten sem volt rózsás. „Az erőszakosság és fosztogatások ma is olyan mérvűek, hogy nagy körzetekben teljesen elfogyott a lakosság és 10–20 család költözött össze és tanyázik közösen szőlőkben és erdőkben, hogy az erőszakosság ellen jobban védekezhessen” – írta a kecskeméti polgármester.³⁶

A páter naplójából néhány idézet illusztrálja a helyzetet: „1944. december 28. Kiskunfélegyházán a polgármesternél járt Vezér Ferenc, és tiltakozott, hogy nem engedték a magyar népet védekezni.” Úgy tűnik, a vezetést csak vonakodva fogadta el. „Január 1. Az újév zavarosan köszöntött be. Negyed 2, kizavartak az ágyból. Lótolvajt fogtak és [...] jelentették. Misék alatt tömve volt a templom. Délután feleskettem rendőreimet, és felbuzdítottam. Majd lemondtam, mert amúgy igen sok a dolgom. De rendőreim ezen nem örvendtek. Úgy látszik, ismét át kell vennem az irányítást. Egy oroszról pisztolyt zsebeltem.” Január 6.: „Misék tömve. Több már be se férne. Nemzetőreim felkerestek küldöttséggel, hogy vállaljam a parancsnokságot. Természetes, hogy a magyarságot összetartsam, vállaltam.” Vajon miért használta a nemzetőr kifejezést? Megszokásból, vagy azért, mert a korábbi nemzetőr századok állományára is támaszkodott? A következő január 19-i, vonatkozó bejegyzésben már rendőr szerepel: „Délután oroszok törtek rám. Pisztolyt kerestek. Az egész házat felkutatták. Tóth Illés házát is. De nem találták. Majd kivégezni hajtottak. [...] Levettem a rózsafüzért, és mosolygó arccal átadtam Tóth Illésnének, akit szintén odahajtottak. Szívélyesen elbúcsúztam tőle, általa népemtől. Ez annyira meghatotta őket, hogy nem végeztek ki, hanem kocsira ültettek és a parancsnokságra vittek, de amikor megtudták, hogy rendőr vagyok, szívélyesen elbúcsúztak tőlem.” Januári bejegyzései között található egy olyan megjegyzést, miszerint a „a Nemzetőrség felbomlik”, ennek ellenére 1945. február 12-én ezt írta: „...vadászaton voltak fegyveres rendőreim”. Egyvalami bizonyos: a Kecskemét alatt, Kiskunfélegyháza környékén, főként a Pálosszentkút központtal szerveződött önvédelmi csoportok számos fosztogató szovjet katonát lőttek agyon. A helyzet lassú rendeződésével – a szovjet alakulatok jelentős része Budapest ostromára vonult fel és el – csökkenhetett a fosztogatók száma, s egyúttal a tanyavilág népének önbizalma is megnőtt a sikeres önvédelmi intézkedések vagy legalábbis a példát, reményt jelentő esetek kapcsán. 1945. január végére

35 = = A peranyagot idézi és a megállapítást teszi: Szabó Cs., 2001: 25.

36 = = Tóth László kecskeméti polgármester levelét idézi: Rigó, 2014: 104.

azonban véget ért a tanyavilág polgárőrségének működése: „*Budapestnek igen sok élelmet szedtek össze híveim. Kiskunfélegyházán mindent átvettek a kommunisták. A tanyasi rendőrség megszűnt. Én nem vagyok már semmi. De most a szegedi főkapitányságra folyamodtam, mert népemet nem engedhettem büntetlenül kirabolni unintelligens, műveletlen csirkefogóktól.*” Ekkor ugyan még az ideiglenes rendőrség megbízhatatlannak minősült, de ezen a téren hamarosan változás állt be. A polgárőrség helyét a rendőrség vette át. Egy 1945. április 26-i jelentés a következő adatok közölte: politikai nyomozóként kilenc fő működött (ebből hét kommunista), míg büntügyi csak négy. A város belterületén 49, míg a külterületen – tanyavilágban – 24 rendőr teljesített szolgálatot. Az állományban 26 régi városi rendőr maradt meg, nekik volt egyenruhájuk, a többiek polgári ruhában szolgáltak. Mindössze 13 lőfegyver állt a rendőrség rendelkezésére!³⁷ Mi állt a polgárőrség feloszlatásának hátterében? Vélhetően az, hogy Vezér Ferenc körül egy önálló hatalmi központ kialakulásától félték a hatalmat megtartani akaró félegyházi kommunisták. Január folyamán Kiskunfélegyházáról kommunista párti küldöttek szálltak ki páter Vezérhez, és együttműködésre akarták rávenni – sikertelenül. Húsvét táján részeg szovjet katonák egy csoportja lövöldözésbe kezdett, és egyikük ennek folytán haslövést kapott. A kommunisták ezt használták fel ürügyül a Vezér Ferenc elleni első eljárás megindításához.³⁸ 1945 áprilisában letartóztatták a pátert, népellenes bűncselekménnyel vádolták. Ezzel párhuzamosan ismét kommunista agitátorokat küldtek Pálósszentkútra. Csakhogy sem a lakosság nem nyugodott bele az eddigiekbe, sem pedig a helyi rendőrség nem tagolódott be egyelőre a kommunista belügy gépezetébe.³⁹ Talán a felháborodás hatásának is köszönhető, hogy Vezér Ferencet 1945. június 13-án felmentették a vádak alól, az ítélet szeptember 11-én emelkedett jogerőre. Ezzel együtt a kecskeméti rendőrfőkapitányság politikai osztályától 1945 augusztusában vizsgálóbizottság szállt ki Félegyházára, és revízió alá vették a rendőrség működését. A helyi politikai osztály ugyanis 200 (!) személyt is fogságban tartott két hónapig, köztük egy szociáldemokrata vezető politikust is! A kecskeméti felülvizsgálati bizottság megállapítása a következő volt: „*A jelenlegi általános uralkodó közhangulat a városban a demokrácia szempontjából nem kielégítő, mert a 25 éves fasiszta nevelés, annyira beleette magát a lelkekbe, hogy minden olyan intézkedést, amely a fasiszták ellen és a demokratikus Magyarország érdekében történik, azt személyek elleni bosszúnak minősítik.*”⁴⁰

Szegeden is hasonló helyzet alakult ki. A városi kommunista és a külterületi nem kommunista osztagok közötti konfliktus számos egyezést mutatott a korábbiakkal. A városi polgárőrség szervezésekor először Bokor Antal lett a parancsnok,

37 == Ebben vélhetően nincs benne a járás teljes állománya. Orgoványi, 2014: 6.

38 == Bertalan, 2016: 88.

39 == Uo. 88–89.

40 == Idézi: Orgoványi, 2014: 8.

majd később a külterületi rendőrség élére nevezték ki. Ezt a testületet a Horthy-rendszer jelképének tekintett csendőrség helyett hozták létre azzal a céllal, hogy a hatalmas szegedi tanyavilágot vigyázza. Bokor az első világháború előtt már volt rendőrkapitány, de 1919-es zavaros ügyei miatt 1924-ben nyugalmazták. A szovjetek bevonulása után, 1944-ben azonban újra rendőrfőnök lett belőle. Külterületi rendőrfőnökként állítólag csaknem ezerfőnyi alakulat felett rendelkezett, és az utóbb már Tömpe András személyes irányításával folyó vizsgálat szerint kiskirályként viselkedve irányította a tanyavilág életét. A fentmaradt iratok szerint emberei fosztogatták a „szegényparasztokat”, és szándékosan „kulákokat” szervezett be a külterületi rendőrség kötelékébe. Bokor ráadásul a jugoszláv partizánok magyar lakossággal szembeni erőszakos fellépéseiről és a határsértésekről is jelentést tett az igazságügy-miniszternél. Végül Tömpe András megszervezte a letartóztatását, és április 23-án őrizetbe is vették. Ahogyan Tömpe írta: *„Bebizonyult [sic!], hogy a demokrácia erősebb Szegeden a reakciónál, csak merjen fegyvereivel élni. [...] Bokor szegedi, éppúgy, mint Lakos szentesi letartóztatásánál a szempontom volt, hogy az üggyel a helyi demokratikus erőknél kell megbirkózniuk. Épp ezért nem küldtem őket Pestre. Ugyanez okból a helyi sajtóban lehozott cikkekben nem engedtem, hogy a minisztérium, vagy a magam szerepe emelkedhessen ki, hanem mint a helyi demokratikus erők fellépésének a következményét állítottam be a letartóztatásokat.”*⁴¹ Nem zárhatjuk ki, hogy Bokor valóban haramiavezéreként folytatta működését, de az mindenesetre nagyon gyanús, hogy Tömpe András beszámolójában a fentebb már idézett Lakos József szentesi rendőrkapitány ügyéhez hasonlította Bokor Antal esetét. Vagyis Szegeden vélhetően hatalmi harcokról és egyéni, illetve politikai ambíciókról volt szó, amelynek során a kommunisták a nekik nem tetsző embert eltávolították.

Összességében a visszaélésekről és a hatalmai harcokról elég pontos látélelet adott Erdei Ferenc belügyminiszter 1945 szeptemberében. A miniszter a közelgő választásokra való tekintettel mintegy visszafogottságra ösztönözte rendőreit: *„Bizonyos forradalmias gőg és fegyelmezetlenség, a hatalom destrukciója, a könnyű szerzés csábításai, a jognélküliség kényelme és a pártönzés azok a hibák, amelyek gyakran még most is fellelhetők a rendőrség munkájában.”*⁴²

= = = A MOKAN Komité működése

Máshol persze még komolyabban merült fel a „forradalmias gőg” és a „baloldaliság” kérdése, nem csak a kezdeményezők részéről, és nem is csak az egykori csendőrpofonok miatt. Az ideiglenes, kommunista irányítás alatt álló karhatalmi osztagok közül talán a miskolci MOKAN Komité (Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja), rövidebb formában MOKAN története a legjobban dokumentált, nem-

⁴¹ = = Bokor történetét a kommunista nyomozók által felvett iratanyag alapján közli Krahulcsán, 2007. Ugyanő idézi Tömpe 1945. április 30-i jelentését is.

⁴² = = Idézi: Orgoványi, 2014: 11.

csak a működése, hanem a deportálásokban való részvétele, majd a rendőrséggé átalakulása is.

A Felsőzsolca második világháborús történetéről szóló mű idéz két visszaemlékezőt, akik azt állították, hogy őket 1945. január 17-én és január 24-én magyar policok hurcolták el, még hozzá „a MOKÁN fiúk”.⁴³ Kik voltak ők?

Miskolcot és környékét 1944. december első napjaiban foglalták el a szovjetek – a Vasgyár például december 5-én került kezükre –, ezért valószínűsíthető, hogy már ekkor, decemberben is voltak szórványos elhurcolások, amelyeket maguk a Vörös Hadsereg tagjai hajtottak végre. Erre utal Kőváry János már idézett visszaemlékezése a „bujkáló fasiszták összeszedéséről”.⁴⁴ Felsőzsolcáról több tucat, a helyiek által bújtatott, szökött zsidó munkaszolgálatost is elhurcoltak. A szervezett elhurcolásokra azonban januárban került sor, amelyben a közreműködő magyarok a MOKÁN Komité tagjai voltak. Az 1944 szeptemberében alakult MOKÁN Komité a Munkásmozgalom-történeti lexikon szerint „felső kapcsolatok nélküli” kommunisták irányították, és „Miskolc felszabadulása után a MOKÁN harcosaiból szerveződött a városi demokratikus karhatalom”.⁴⁵ A szervezet célja elsősorban a diósgyőri Vasgyár elpusztításának-elpusztulásának megakadályozása volt, továbbá hogy a várost minél kevesebb kár érje a front átvonulása idején. Másodsorban pedig az is a célja volt, hogy a németek veresége után a közhatalmat Miskolcon és környékén megszerezze.⁴⁶

A magyar partizánmozgalom történetére 1990 előtt gyűjtött iratanyagban⁴⁷ több hosszú lista is található a Vasgyár „azon munkásairól, akik a [...] MOKÁN szervezetben, mint fegyveres tagok teljesítettek szolgálatot 1944. december 7-től 1945. évi január hó 17-ig”.⁴⁸ De az ugyanitt található visszaemlékezések is erről tudósítanak. „A szovjet csapatoknak Miskolcra való bevonulása után a MOKÁN-t – mint fegyveres alakulatot – a szovjet hatóságok elismerték. A MOKÁN ezután a városban, mint a rendnek öre teljesítette fontos feladatát, mindaddig, amíg a városi rendőrség ez év februárjában meg nem alakult.”⁴⁹ Máshol meg is jelölik a létszámukat: „120 MOKÁN karszalagos partizán.”⁵⁰ A hivatalos kommunista történetírás ennél némileg magasabbra, 180 főre taksálta a csapat létszámát.⁵¹

43 == Zsíros, 2004: 158–159.

44 == Kőváry E., 1989: 92.

45 == Vass, 1976: 388–389.

46 == A MOKÁN történetét az elmúlt években három tanulmány is részletesen, széles forrásbázison tárgyalta: Simon, 2014; Majzik, 2015; Kunt, 2017. Jelen esetben részben ezekre az összefoglaló munkákra, részben pedig az általuk fel nem használt forrásokra támaszkodva mutatom be a MOKÁN Komité tevékenységét.

47 == A PIL 682. sz. fondjában.

48 == PIL 682. f. 2. ő. e., 27., 30., 41. lapok.

49 == Uo. 51. lap.

50 == PIL 682. f. 2. ő. e. 67. lap.

51 == Beránné, 1985: 28.

Kikből állt a MOKAN Komité? A kommunista diktatúra hivatalos történetírásának némileg romantikus képe szerint a következőkből: „*Gerincét a vasgyári szervezett munkásság adta, hozzájuk csatlakoztak nagy számban a háborús politikát elítélő munkások közül olyanok is, akik nem tartoztak a szakszervezethez, a városi és a környéki munkások, fiatal marxista értelmiségiek, ifjúmunkások és diákok, haladó szellemű németellenes polgárok és katonatisztek, egy hazafias érzelmű leventékből álló nemzetőrszázad, valamint a környéken állomásozó zsidó munkaszolgálatos alakulatok egyes tagjai.*”⁵² Ez azt jelenti, hogy nem sokban különbözött eredetileg a nemzeti ellenállás alakulataitól, amelynek bázisát a nemzetőr, majd KISKA-egységek adták.⁵³ Ebben az esetben a zuglói „vörös brigádhoz” hasonlóan a kommunistabarát, erősen baloldali tagok irányítása alá került az egység.⁵⁴

Valójában annak, hogy a MOKAN testületileg rendőrségként kezdhett el működni, nem utolsósorban az volt az oka, hogy a szovjetek a miskolci rendőrség állományának egy részét már a kezdet kezdetén elhurcolhatták. Ide kapcsolódó érdekes kérdés, hogy a városban a nyilas vezetés által elrendelt kivonulást elszabotáló nemzetőr (KISKA) század helyben maradt tagjaival vajon mi lett? Ugyanígy kérdéses, hogy a Kőváry Jánoshoz hasonló, volt munkaszolgálatosok, később muszkavezetők hányan lehettek, és volt-e befolyásuk a MOKAN tevékenységére? Minderre egyelőre nincs válasz.

A MOKAN tagjai a kommunista párt helyi szervezetének megalakításában is kulcsszerepet játszottak, csakúgy, mint a helyi közigazgatás megszervezésében és irányításában.⁵⁵ A MOKAN egyik alapítója és vezetője, Tóth Béla 1945. januártól márciusig főispán volt.⁵⁶ Ő rendelte el a német nevék összeírását január 19-én. Ehhez kapcsolódott Bónis Bertalan alispán szigorúan bizalmas rendelete a „németajkú és nevű egyének igazolása” tárgyában. A hivatalos indoklás szerint ezek a lajstromok a rajtuk szereplők politikai megbízhatóságának megállapítására készültek. Főként a háború alatti magatartás vizsgálatáról volt szó, illetve annak kiderítéséről, hogy kik azok, akik a szovjet megszállással és az új berendezkedéssel nem szimpatizálnak.⁵⁷ Az 1945. január 23-ról 24-re virradó éjszaka a MOKAN fegyveresei gyűjtötték össze azokat, nőket és férfiakat egyaránt, akik a listákon szerepeltek. A gyűjtőpont a diósgyőri

52 = = Uo. 3.

53 = = Ezek a nemzetőr egységek 1944 szeptemberétől jöttek létre, majd december 3-án alakultak át Kisegítő Karhatalmi Alakulatokká (KISKA). Ez a nemzetőrség nem keverendő össze a fentebb tárgyalt, a szovjetek által létrehozott nemzetőrségekkel – vagyis a policok csoportjaival.

54 = = Máthé, 2014: 186. Ugyanitt lásd részletesen a KISKA szerepét; illetve a MOKAN-hoz hasonlóan az ellenállási mozgalom egyes részeinek a későbbi (Zuglóban csak tervezett) szovjetbarát karhatalomként való működése kérdését.

55 = = Majzik, 2015: 456.

56 = = Kunt, 2017: 50–51.

57 = = Uo. 51–52.

vártól nem messze eső mozi volt. Ott azután a szovjetek közölték a tömeggel, hogy a Szovjetunióba viszik őket jóvátételi kényszermunkára.⁵⁸ A gyűjtőpont mellett tábor is kialakítottak a Zsolcai kapu 32. szám alatt levő rendőrségi épületben. (A hadifoglyokat viszont a huszárlaktanyába vitték.)⁵⁹ A következő napon, január 25-én Bónis alispán újabb szigorúan bizalmas rendeletet bocsátott ki, immár „népellenes elemek jegyzékbe vétele” címmel. E szerint az utasítás szerint a főszolgabíróknak össze kellett írni azokat, akik fasiszta vagy németbarát szervezetben vettek részt, vagy egyszerűen csak „szovjetellenesnek” minősültek. A MOKAN történetének legújabb összefoglalója, Kunt Gergely szerint a MOKAN-ból lett hatóság képviselőinek tudomása volt arról, hogy mi fog történni az összegyűjtött emberekkel, hiszen egy újabb körrendeletben az alispán világossá tette, hogy mi a cél: „A község lakosságának köréből huzamosabb időre eltávolítani a nyilvánvalóan német származásúakat, a magukat ily származásúaknak vallókat, a német ajkúakat és a többi olyan elemet, amelyről köztudomású, hogy a német és a fasiszta rendszer hívei voltak.”⁶⁰ A későbbi igazolási eljárások során kiderült, hogy Sövé Lajos és Sztaskó János MOKAN-vezetők – az előbbit a szovjetek egyenesen Diósgyőr közigazgatásának élére állították – személyesen véglegesítették a névjegyzéket.⁶¹ A régi világból ott maradt diósgyőri főjegyző, Dr. Fekete Gyula az orosz parancsnoktól *„az összeírt magyar nevék szabadon bocsátását kérte, de ez ellen az ott összegyűlt demokrata pártok vezetői tiltakoztak abban a reményben, hogy ezek helyett, akik mind fasiszta érzelműek voltak baloldali érzelmű német nevéket menthetnek meg az elszállításától”*.⁶² Az igazolási eljáráson mégis Dr. Fekete Gyulát vádolták meg azzal, hogy tolmácsi működése közben elősegítette a magyar nevék deportálását a németek helyett. A jegyzéket egyébként végül is Dancza Lajos vasgyári munkás, MOKAN-tag írta alá, aki március 22-ig a MOKAN-ból alakult rendőrséget is vezette. A fordulat a történetben csak ezután következett: nem sokkal később ugyanis őrizetbe vették Danczát, lényegében azzal a váddal, hogy nem a megfelelő embereket deportáltatta. Az elhurcoltak tömege ugyanis *„nem német származású, de még nem is németnevéű, leginkább egyszerű munkásemberekből tevődött össze, kik között baloldali munkásság színe-java is eltávolított Diósgyőr községből”*. Dancza viszont azt állította, hogy fejének tartott pisztollyal kényszerítették a névjegyzék aláírására. Ez akár igaz is lehetett, mindenesetre élete végéig lelkiismeret-furdalás gyötörte.⁶³

A helyzet azonban az, hogy nem csak a „baloldali munkásság színe-javát” hurcolták szovjet fogságba. Király Levente, aki 1945 januárjában fogalmazó volt a mis-

58 == Simon, 2014: 330.

59 == Bognár, 2018: 149.

60 == Idézi Kunt, 2017: 53.

61 == Uo. 54.

62 == Idézi Kunt, 2017: 55.

63 == Uo.

kolci bíróságon, a következőket írja visszaemlékezésében: „1945. január 26-án [...] kinyílt az ajtó, és MOKÁN karszalagos »rendőr« lépett a tárgyalóterembe, nevem felől érdeklődött, mondván, hogy a kapitányságtól előállítási parancsot kapott – amit felmutatott – arra, hogy engem állítson elő, mert a rendőrségnek át kell engem adni munkavégzésre a szovjet katonai hatóságoknak.” Ugyanezt megerősíti a Magyar Államrendőrség Miskolci Főkapitányságának Politikai Osztálya által kiadott és a Miskolci Törvényszék Elnökéhez címzett átirat: „30/66/pol.II./1945. Hivatkozással a f. évi április hó 9-én kelt EL.X./62/II. számú átiratára, értesítem, hogy Király Levente miskolci lakost a német nevével állította elő a rendőrség és adta át az orosz hatóságoknak. Kecskés sk.pol.oszt.vezető.”⁶⁴ Ugyanígy rendőrökről beszélnek egyes panaszokban, mint akik szintén január 26-án hurcoltak el embereket.⁶⁵

A MOKAN-rendőrség február végére teljesen átadta a terepet a lassan kialakuló Államrendőrségnek. Tagjai közül sokan az új rendőrségen folytatták szolgálatukat. Az igaz ugyan, hogy a MOKAN Komité érdemeket szerzett abban, hogy megakadályozta a diósgyőri Vasgyár leszerelését, elszállítását, esetleges felrobbantását, de ezzel együtt Majzik megjegyzi: „A MOKAN karhatalom működésének a társadalmi tapasztalata nem sokban különbözhetett a nyilas karhatalométól, csak egy másik bevonuló hadsereget szolgált ki. [...] A város politikai életébe belépő egyes MOKAN tagok tudatosan, vagy tudat alatt pedig olyan politikai kommunikációs eszközöket használtak, amelyek nem tették kétségessé a közösség számára, hogy az illető igenis a hatalom kisajátítására törekszik, annak ellenére, hogy népi demokráciáról beszélt.”⁶⁶ Árulkodó egy későbbi levél is, melyben MOKAN-tagok tiltakoznak egy újságcikk ellen: „Kinek az érdeke, hogy minden gazemberséget a MOKÁN-ra kenjen?”⁶⁷

„Most már nemcsak politikailag, de államhatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének.”

= = = Összefoglalás

A megszállás első napjaiban létrehozott – néhol helyi kezdeményezésre létrejött – ideiglenes karhatalmi, rendfenntartó szervek leginkább az ország keleti felében, a Tiszántúlon és az északi hegyes-dombos térségben már megalakulásuktól kezdve a szovjetek kollaboránsaként tevékenykedtek. A nép között használatos elnevezésük – policok, policájok – mutatta, hogy hiába nevezték magukat rendőrnek, nemzetőrnek, polgárőrnek, valójában nem voltak egyebek, mint a szovjetek kiszolgálói a „má-

64 = = Dr. Király Levente visszaemlékezése, kézirat, Zsíros Sándor hagyatéka.

65 = = Bognár, 2018: 150.

66 = = Majzik, 2015: 467.

67 = = PIL 784. f. 3. ó. e., 289. l.

lenkij robotra” való elhurcolások előkészítésében és a helyi vélt vagy valós ellenlábasaik eltüntetésében. A kollaboráció három fajtája – a muszkavezető-tolmács, a névjegyzékeket összeállító helyi vezető, illetve a polic – gyakran átfedésben jellemezte egy-egy adott ember tevékenységét. Máskor pedig az egyes szerepek mintegy egymásra épültek, s a három kollaboráns típus képviselői egymást segítették. Ha nagyon szigorúan vesszük, tulajdonképpen a második típus – vagyis a névjegyzéket összeállító helyi vezető – legmagasabb rangú archetípusa maga a titkos kommunista párttag Erdei Ferenc belügyminiszter volt. 1945. január 5-én kiadott, feltehetően 1945/5005. számú titkos rendelete ugyanis a következőket tartalmazta: *„Az orosz katonai hatóságok a Magyarország területén lakó, illetve tartózkodó németeket munkaszolgálatra igénybe veszik. A magyar kormánnyal létesített megállapodás szerint azonban mentesülnek az igénybevétel alól azok, akikre vonatkozóan a magyar kormány megbízottjai megállapítják és igazolják, hogy német nevük ellenére magyaroknak tekintendők. Ennek alapján megbízom önt, hogy ..... vármegye területén az említett vizsgálatot és igazolást az orosz katonai hatóságokkal együtt működve a magyar kormány megbízásából foganatosítsa.”*⁶⁸ Mire ez a rendelet megszületett – a rendőrségek alakításáról szóló belügyminiszteri rendelethez hasonlóan – már arra volt elsősorban alkalmas, hogy a lezajlott elhurcolásokban való közreműködést utólag valamelyest legalizálja. Egy másik olvasat szerint a rendeletnek egyfajta „méréselő” hatást is szánt a magyar kormány, ti. azt, hogy az elhurcolások alól való mentesítéseket érvényesíthesse.⁶⁹ Ezt támasztja alá az is, hogy 10 magyar tanácsadó működéséről állapodtak meg, akiknek felső szinten a szovjetekkel együttműködve véleményezniük kellett a mentesítési kérelmeket. A mentesítések viszont akár politikai szempontú válogatásnak is minősülhetnek.

A Vörös Hadsereg térfoglalása nyomán létrejövő új hatalmi szervek, önkormányzati vezetőségek és testületek, nemzeti bizottságok, pártok, illetve az ideiglenes rendfenntartó csoportok megszületésüktől kezdve természetesen szovjet befolyás alatt álltak, hiszen a szovjet parancsnokságok döntésétől függött, hogy kinek és mit engedélyeznek, illetve kit és mire használnak fel vagy próbálnak meg kényszeríteni.

Az a tény, hogy részben ezzel párhuzamosan, részben ezt követően a függetlenség, a nemzeti és a valóban demokratikus kibontakozás ügyének képviselői is megjelenhettek a politikai életben. Ez azonban nem csak a szovjetek és csatlósaik figyelmetlenségén múlt. Hanem azon is, hogy a kisszámú kollaboránstól eltekintve a lakosság többsége nem vált a szovjetek hívévé – éppen a kollaboránsok és gazdáik bemutatkozásának eredményeképpen.

Nem kis részben a Péter Gábor, Vas Zoltán és Tömpe András között zajló hatalmi harcnak volt köszönhető, hogy csak 1945. május 7-én jelent meg az Ideiglenes

68 = = Karsai–Somlyai, 1970: 430. Dr. Erdei Ferenc belügyminiszter rendelete a Magyarország területén tartózkodó német származásúak összeírásáról, munkaszolgálatra való igénybevételük céljából. Debrecen, 1945. január 5.

69 = = L. Balogh, 2015: 74–75.

Nemzeti Kormányának a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről szóló rendelete (1945/1690. ME). Pedig Erdei Ferenc belügyminiszter már 1945 januárjában betervezte a kormány elé az egységes, „demokratikus” rendőrség felállításáról szóló rendelet tervezetét. Eszerint a polgárőrség soraiban szolgálatot teljesítő „demokratikus beállítottságú személyek” átkerülhettek a létrehozandó Államrendőrség állományába,⁷⁰ sőt, lényegében az új szervezet a meglévő polgárőrségekre és az önkormányzati rendőrségi testületek állományára épült volna.⁷¹

Ez végül is nem ebben a formában került át az 1945/1700. ME számú, a Magyar Államrendőrség felállításáról rendelkező rendeletbe. A szintén május 7-én kiadott rendelet 7. és 26. §-a szerint a vármegyék, illetve városok képviselőtestülete a különböző főkapitányságok, kapitányságok és politikai osztályok vezetőinek „*olyan, 24. életévét betöltött személyt jelöl, aki a közgyűlést alkotó demokratikus pártok szempontjából teljesen megbízható*”. Az őrszemélyzet vagy a detektívtestület tagjának pedig „*26. §. Ajánlható (kiválasztható) olyan személy, aki 18. életévét (rendőrbiztosság vezetője 24. évét) betöltötte, demokratikus szempontból teljesen megbízható*”. Vagyis a politikai megbízhatóság igényét itt is rögzítették.

Az ideiglenes rendfenntartó egységeket fokozatosan váltotta fel a rendőrség, amely csak lépésről lépésre került központi ellenőrzés, irányítás alá. Az eredeti tervvel szemben ugyan már nem esett róluk kifejezetten szó, de feltételezhetjük, hogy a polgárőrségek, ideiglenes rendfenntartó és karhatalmi osztagok tagjai, a polikok az esetek többségében folytatták szolgálatukat. Ráadásul Erdei Ferenc belügyminiszter iránymutatása nyomán a régi, „népellenes szellemben nevelt” rendőrség helyett az új rendőrség tagjainak „demokratikus és hazafias” nevelést kell adni.⁷² Ha figyelembe vesszük Vas Zoltán megállapítását, miszerint „*most már nemcsak politikailag, de állambatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének*”, akkor világos, ez a „demokratikus és hazafias” nevelés egyet jelentett a kommunista párt céljainak elfogadtatásával.⁷³

Mindez azt jelentette, hogy a szovjetek az ország „átállításának” már a megszállítás kezdetétől nekifogtak, lefektetve a kiépülő kommunista diktatúra alapjait. Ennek a folyamatnak volt a része a GUPVI lágereibe való deportálás – ebben keveredett a jóvátétel igénye, a bosszú és a megfélemlítés szándéka is, helyben pedig a vélt és valós ellenfelektől való megszabadulás igénye. Ebben vettek részt vagy ehhez nyújtottak segítséget az ideiglenes közigazgatásban és az ideiglenes karhatalomban működő kollaboránsoik, sajátos, néha politikai, néha pedig egyéni szempontjaikat érvényesítve az elhurcolások lebonyolításában.

70 == Orgoványi. 2014

71 == Az előterjesztést idézi: Palasik, 1999: 76.

72 == Szokolay Domokos: „Demokrácia farkasgúzsban”. A Magyar Államrendőrség Csornai Járási Politikai Osztályának vezetője. In Majtényi György – Szabó Csaba – Mikó Zsuzsanna (szerk.): *Kommunista kiskirályok*. Libri Kiadó, Budapest, 2018., 62. o.

73 == Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról*. Önéletírás. Magvető Kiadó, Budapest, 1982., 38. o.

=== Levéltári források ===

Terror Háza Múzeum archívuma

Dr. Király Levente visszaemlékezése (kézirat) és iratai, Zsíros Sándor hagyatéka.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

682. f. A magyar partizánmozgalom történetére gyűjtött iratok, visszaemlékezések

784. f. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések. Nógrádi Sándor

=== Hivatkozott irodalom ===

Beránné, 1985

Beránné Nemes Éva: A MOKAN Komité tevékenysége.

Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz. 3–28.

Bertalan, 2016

Bertalan Péter: A pálos rend és az állambiztonság küzdelme.

Egyháztörténeti Szemle, 2. sz. 79–97.

Bognár, 2018

Bognár Zalán: „Málenkij robot”. *A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.*

Budapest, Gulághkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó.

Délmagyarország, 1945

Sz. n.: Egy évvel ezelőtt hogyan vonult be Szegedre a Vörös Hadsereg.

Délmagyarország, október 11. 2.

Gaál, 1957

Gaál Endre: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez 1944–1945.

In: *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Historica*, I. Szeged, k. n.

Gaál, 1970

Gaál Endre (szerk.): *Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. Csongrád megye felszabadulása és az élet megindulása 1944. szeptember – 1945. október.*

Szeged, Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága.

Hajagos, 2017

Hajagos Csaba (szerk.): „...Csak még egyszer hazamenjünk innen.” *Rabigába hajtvá... Mozaikok a Vörös Hadsereg Kiskunfélegyházi járásban folytatott tevékenységéből. Szovjetizálás, hadifogság, kényszermunka.* Kiskunfélegyháza, Huszka József Hagyományőrző Egyesület.

Huszka–Nagy, 1988

Huszka Lajos – Nagy Ádám: Pénzforgalom Szegeden 1944–1945-ben. In Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1987/1. kötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 353–378.

Kanyó, 1992

Kanyó Ferenc: Hatalmi változások 1944–1949 között. In Juhász Antal (szerk.): *Mórahalom: A település földje és népe.* Mórahalom, Mórahalom Város Önkormányzata, 201–237.

Kárpáti, 2010

Kárpáti Zoltán Endre: A pálos rend elleni 1951-es koncepciók per formálása és előzményeinek bemutatása. *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 88–117.

Karsai–Somlyai, 1970

Karsai Elek – Somlyai Magda (szerk.): *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadításának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április.* I. Budapest, k. n.

Komjáthy, 1986

Komjáthy Miklós: Ismertető Pölöskei Ferenc: Tisza István (Magyar História. Életrajzok – Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.) című könyvéről. *Levéltári Közlemények*, 2. sz.

Kovács, 1983

Kovács József Sándor: A demokratikus rendőrség megszervezése a Tiszántúlon. In Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve.* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár.

Körösi, 2017

Körösi Mihály: „Túlélni akartuk, hazajönni!” Mezőberényiek „málenkij roboton” a dokumentumok és visszaemlékezések tükrében. In Máthé Áron (szerk.): *Gulag történetek. Dél-alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban.* Kiskunmajsa, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár.

Kőváry E., 1989

Kőváry E. Péter: Apám, a katpolos. *Mozgó Világ*, 2. sz. 89–102.

Krahulcsán, 2007

Krahulcsán Zsolt: A Bokor-ügy. A szegedi külterületi rendőrség vezetőjének

letartóztatása 1945 áprilisában. *Betekintő*, 3. sz.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_3_krahulcsan.pdf. Utolsó letöltés: 2020. február 14.

Krahulcsán–Müller, 2009

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.*

Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan
Kiadó.

Kunt, 2017

Kunt Gergely: A málenkij robot Miskolcon, különös tekintettel a német

nemzetiségű lakosok elhurcolására. In Tóth Arnold (szerk.):

Miskolci németek kényszer munkán a Szovjetunióban, 1945–1949.

Miskolc, Német Nemzetiségi Önkormányzat, 41–95.

L. Balogh, 2015

L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.

Majzik, 2015

Majzik Dávid: A MOKAN-Komité szerepe a kommunista hatalomváltás

előkészítésében Miskolcon. In Csengeri Piroska – Tóth Arnold (szerk.):

Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIV. Miskolc, Herman Ottó Múzeum,
453–469.

Máthé, 2014

Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere.* Budapest, Századvég Kiadó.

Máthé, 2019

Máthé Áron: Fegyveres erők az átmeneti időszakban (1944–1945). Az ideiglenes

magyar karhatalmi egységek szerepe a kommunista diktatúra alapjainak
lerakásában. *Betekintő*, 4. sz. 34–61.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_4_mathe_o.pdf. Utolsó letöltés: 2020. február 14.

Orgoványi, 2014

Orgoványi István: A politikai rendőrség létrehozása és működése a Duna–Tisza közén 1945–1946-ban. *Betekintő*, 4. sz.
http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_4_orgovanyi.pdf. Utolsó letöltés: 2020. február 14.

Palasik, 1999

Palasik Mária: „Üstökön ragadni a reakciót”. Az államrendőrség és a politikai rendőrség kezdetei c. írásában. *Beszélő*, 11. sz. 74–86.

Palásti, 1947

Palásti László: Sztanykovszky ezredes úr – 19 évi rabság után rehabilitálták a Tisza-pőr egyik főszereplőjét. *Képes Figyelő*, 46. sz. 9.

Pálfy, 1969

Pálfy György: A városházán. *Délmagyarország*, október 5. 5.

Péter, 1979

Péter László: Hová lett Sztanykovszky? *Délmagyarország*, október 30. 8.

Péter, 2006

Péter László: Hová lett Sztanykovszky? *Magyar Nemzet*, május 27. 36.

Pölöskei, 1998

Pölöskei Ferenc: Tisza István utolsó napja. *Népszabadság*, október 30. 7.

Rigó, 2014

Rigó Róbert: Kecskemét szovjet megszállása. *Forrás*, 4. sz. 94–112.

Rigó, 2017

Rigó Róbert: A „félreérthetetlen terror” időszaka. A politikai rendőrség Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA–BTK.

Simon, 2014

Simon József: A MOKAN-komité: a miskolc-diósgyőri ellenállás története. In Tóth Arnold (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIII*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 325–332.

Szabó Cs., 2001

Szabó Csaba (szerk. és bev.): *A Grósz-per előkészítése 1951.* Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára.

Szabó S., 1971

Szabó Sándor: Kiskunfélegyháza 1944–1945-ben. In Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor (szerk.): *Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944–45. évi történetéhez.* Kecskemét, k. n.

Tamasi, 2004

Tamasi Mihály: Társadalmi és politikai változások Szegeden 1939–1949 között. Szeged, Bába Kiadó.

Vas, 1969

Vas Zoltán: Első vonalban. *Délmagyarország*, október 10. 5.

Vass, 1976

Vass Henrik (főszerk.): *Munkásmozgalom-történeti lexikon.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Vincze, 2009

Vincze Gábor: Sírba vitt titkok. A Tisza-gyilkosság elkövetőinek utóélete.

Nagy Magyarország, 3. sz.

http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Sirba_vitt_titkok.pdf. Utolsó letöltés: 2020. február 14.

Zsíros, 2004

Zsíros Sándor: *A front alatt.* Felsőzsolca–Miskolc, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány.

Kulcsszavak

=====

*fegyveres erők, hatalommal való visszaélés,
Magyar Kommunista Párt*

/ Communist-organised Militias as Predecessors of the “Democratic” Police /

It is obvious that every occupying army on foreign soil starts looking for local collaborators. Policing is not the most tempting task for soldiers, thus the temporary “law enforcement” units are usually made up of locals. It happened this way in Hungary too from the autumn of 1944 to the end of the military operations in April 1945. These local militias did not only provide police force, but they also participated in the deportations – for in addition to POWs, more than 200 thousand civilians were taken into captivity to the GUPVI forced labour system in the USSR proper. This paper is about the role of the temporary militias and the transitional authorities, which besides being collaborators of the Soviets in deporting their own compatriots, also played a key role in laying down the foundations of the rule of the Communist Party.
